

Die Betreuung von Geisteskranken im Brünnner Spital der Barmherzigen Brüder an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert

Die vorliegende Studie bewegt sich thematisch an der Grenze zwischen Medizin- und Kirchengeschichte. Die Autorin stellt hier eine kleine Gruppe geisteskranker Kleriker vor, die in der Spezialabteilung für Priester im Spital der Barmherzigen Brüder in Alt-Brünn behandelt und meist unfreiwillig interniert wurden. Die Untersuchung betrifft vierzig Insassen, die dort zwischen 1784 und 1820 hospitalisiert waren. Der Text kontextualisiert zunächst die Bedeutung der neu eingerichteten Abteilung des Spitals innerhalb des entstehenden Netzwerks der institutionalisierten Versorgung von Geisteskranken in Brünn und Mähren. Anschließend wird die Frage nach dem anwesenden Personal, den Krankheiten und anderen Standardkategorien behandelt, die üblicherweise in der Krankenhaus- oder Krankengeschichte zu finden sind (Alter der Insassen, Dauer des Aufenthalts, Anzahl der gleichzeitig stationär behandelten Patienten, Sterblichkeit, Rückfälle, Behandlung). Krankenhäuser waren Orte, an denen die Insassen einer systematischen sozialen Disziplinierung unterworfen wurden, neben Besserungsanstalten, Arbeitshäusern und anderen Institutionen. Der niedere Klerus, der die unterste Bildungselite der Gesellschaft repräsentierte, stellte diesen berufsständischen Disziplinierungsdruck jedoch meist in Frage und leistete Widerstand.

Ein eigenes Kapitel widmet sich daher den Konflikten der Patienten mit den Vorgesetzten des Konvents oder ihren Ausbrüchen. In jedem Fall zeugen die verfügbaren Quellen von der anhaltend hohen Meinung der klerikalen Insassen von ihrem spezifischen Status. Die Priester klammern sich an ihre Identität und ihr Prestige und fordern eine angemessene Behandlung, wobei sie ihre Zugehörigkeit zum Priesterstand voll zur Geltung bringen. Sie verwenden bewusst eine offensive Rhetorik, trotz des Risikos einer verstärkten Kontrolle und der möglichen Konsequenz einer Bestrafung. Die Analyse der überlieferten Korrespondenz bietet somit einen Ausgangspunkt für das Verständnis der komplexen Beziehungen, die während der Hospitalisierung zwischen den anwesenden Geistlichen bestanden, sowie ihrer hierarchischen Bindungen innerhalb der Kirche.

An den aufklärerischen Klerus wurden immer höhere Anforderungen in Bezug auf Bildung und Seelsorge gestellt. Der niedere Klerus litt jedoch unter der materiellen Unsicherheit, die sich aus einem kritischen Mangel an Pfarrpründen ergab. Viele „unruhige“ Geistliche zogen wegen disziplinarischer Verstöße und Meinungsverschiedenheiten mit ihren Vorgesetzten oft von Ort zu Ort. Andere, die durch ihre Studien die Verlockungen neuer politischer, sozialer oder moralischer Ideen kennengelernt hatten, litten in ihrer weiteren Laufbahn unter der sozialen Isolation und der Provinzialität des Landes, wo sie mit ihrer eigenen intellektuellen Untätigkeit zu kämpfen hatten. Auch wenn es schwierig ist, zwischen Verrücktheit, Disziplinlosigkeit und Frustration der Akteure zu unterscheiden, bieten die Informationen über die Karriereschicksale und das Verhalten der lokalen Insassen einen wertvollen Beitrag zum sozialen Profil des Klerus jener Zeit.

STUDIE A ČLÁNKY

Luboš Velek

Klub českých poslanců na říšské radě v letech 1861–1863*

The Club of Czech Deputies in the Imperial Council from 1861 to 1863

The study deals with the issue of the formation of the first parliamentary clubs in the Habsburg Monarchy, using the example of the Imperial Council of the early 1860s and the existing club of Czech deputies. The aim of the study is, in addition to the mapping of this still unprocessed aspect of political history, a typological classification of the Czech National Party, an analysis of its primary organizational structure and an evaluation of the importance of personnel ties and political authorities. The author also aims to monitor the degree of integration of the Czech parliamentary club within the House of Deputies of the Imperial Council and monitors possible alternatives to the formation of nationally defined parliamentary clubs, i.e. the existence of efforts to create transnational parliamentary factions based on a joint political programme. In addition to the contemporary press, the source base is mainly represented by the private correspondence of F. L. Rieger, ego-documents by other deputies (W. W. Tomek, J. Helcelet, A. Pražák) and police reports.

Keywords: history of parliamentarianism, Parliamentary, Clubs in the Habsburg Monarchy, Czech National Party

Význam poslaneckých frakcí a klubů pro organizování honoračních stran 19. století

Vznik moderních politických stran bývá některými politology vysvětlován jako vedlejší, ve svých počátcích nechtěný produkt vývoje parlamentních systémů konstitučních států 19. století. Označení *strana* je ovšem nutno chápat v celé šíři jeho významů, protože před rokem 1848 nelze v kontinentální Evropě hovořit o stranách ani jako o organizacích, ani jako o reálně existujících politických uskupeních. Vždy jde o *strany* pouze ve smyslu *názorového stanoviska* či *mínění*, více či méně zřetelně ohraničeného od ostatních názorových stanovisek.¹ Teprve na půdě

* Článek vznikl v rámci řešení projektu *Vývoj moderní parlamentní kultury v českých zemích a Československu*, NAKI II – DG18P02OVV025. Luboš Velek je zaměstnancem Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i.

¹ SCHIEDER, Theodor: *Die Theorie der Partei im älteren deutschen Liberalismus*. In: Ziebur, Gilbert (ed.): *Beiträge zur allgemeinen Parteienlehre. Zur Theorie, Typologie und Vergleichung politischer Parteien*. Darmstadt 1969, s. 33–56, zde s. 41–42.

moderních parlamentů zrozených v revoluci 1848 můžeme začít hovořit o vzniku prvních politických stran. Jejich prvopočátkem zpravidla byla tzv. parlamentní frakce, „die praktisch nur im Parlament existiert und mit den Wählern im Lande nur über die Honoratiorenkreise einen nicht immer festen und regelmäßigen Kontakt pflegt“.² První parlamentní strany/frakce tak nejsou výsledkem předem existující organizace, nýbrž produktem spontánního prožitku společně sdíleného politického přesvědčení obdobně smýšlejících a teprve nedávno většinou nekoordinovaně zvolených poslanců a jejich utilitární potřeby spojovat se za účelem naplnění konkrétního politického cíle. Současně, či s malým časovým posunem však dochází i k postupné transformaci stran ve smyslu *mínění* ve *strany* v podobě účelově vytvářených a třeba i jen primitivně organizovaných a strukturovaných skupin, jež svoji činnost neomezují již pouze na parlament (organizace *im Hause*), ale rozvíjejí ji i mimo něj (organizace *im Lande*).

Politologové – jako první z nich zřejmě Maurice Duverger – rozdělili organizované strany druhé poloviny 19. století do dvou kategorií na základě prostředí a okolností jejich zformování. Za první skupinu označili strany volební a parlamentní, tedy strany vznikající teprve na půdě parlamentu nejprve jako volné poslanecké frakce a současně jako strany/frakce účastníci se voleb (tzv. institucionální teorie);³ za druhou skupinu považovali strany mimovolební a neparlamentní, které z nejrůznějších důvodů vznikaly výhradně mimo parlamentní půdu a byly – např. kvůli neodpovídajícímu sociálnímu statutu svých voličů – vyloučeny z volebního dění (zejména na základě vysokého volebního censu).⁴ Poslanci české Národní strany patřili bezesporu do skupiny stran parlamentních a volebních, byť s přihlédnutím k jejich mnohaleté taktice parlamentní abstinence tato charakteristika poněkud pokulhává za popsáním ideálním typem. Toto kulhání se ovšem týká jen absence parlamentního aspektu, ale nikoliv již volebního. Naopak volební faktor byl v případě formování organizace Národní strany silně naddimenzován, protože tato na rozdíl od liberální/ústavověrné strany českých Němců procházela od konce šedesátých let mnohaletou prakticky

2 Tamtéž, s. 42–43.

3 DUVERGER, Maurice: *Die politischen Parteien*. Tübingen 1959, s. 2. M. Hättich, opírající se v některých svých tezích o Duvergera, uvádí, že neparlamentní strany zpravidla brzy zanikají a většinou představují pouze *Meinungsbildungspartei* oproti *Willensbildungspartei*, která se uvnitř vládního systému podílí na utváření institucionalizované politické vůle: Hättich, Manfred von: *Zur Typologie politischer Parteien*. In: Ziebur, Gilbert (ed.): *Beiträge zur allgemeinen Parteienlehre. Zur Theorie, Typologie und Vergleichung politischer Parteien*. Darmstadt 1969, s. 379–380. Srov. FIALA, Petr – ŠTRMISKA, Maxmilián: *Teorie politických stran*. Brno 1998, s. 52–53.

4 Druhý typ politických stran se týkal především sociálních demokratů, jejichž potenciální voliči v Předlitavsku až do roku 1896 nedisponovali volebním právem. Nezdá se však, že by tyto okolnosti nějak zásadně podlamovaly organizační rozvoj sociální demokracie. Tato se naopak jeví organizačně centralizovanější a disciplinovanější, neboť „se rodí z vrcholu, špičky, zatímco strany utvořené ve volebním a parlamentním procesu pocházejí z báze“. NOVÁK, Miroslav: *Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*. Praha 1997, s. 29.

kontinuální volební kampaní (každoroční doplňovací volby za abstinující české zemské a po roce 1873 i říšské poslance).

Klaus Berchtold ve své studii věnované problematice parlamentních klubů v Předlitavsku vcelku výstižně popsal odlišné polohy rakouských parlamentních a neparlamentních stran: „Den ‚Parteien im Hause‘ gelang es kaum ‚Parteien im Lande‘ zu werden. Die ‚Parteien im Lande‘ dagegen drängten kraftvoll in das Parlament, um auch ‚Parteien im Hause‘ zu werden.“⁵ Berchtoldovo tvrzení je ovšem nutné relativizovat právě v případě české Národní strany, jejíž organizaci mimo sněmovnu – na rozdíl od německé ústavověrné strany – mnohem více formovaly prakticky permanentní volební kampaně. Alespoň jedny zemské či říšské volby se v letech 1866 až 1879 konaly v Čechách v českojazyčných či jazykově smíšených volebních obvodech v podstatě každý rok (vždy šlo o desítky doplňovacích voleb na místa abstinujících a mandátů zbavených českých poslanců). Tyto kampaně pak byly kombinovány s cyklicky se opakujícími kampaněmi do obecních a okresních zastupitelstev a se současně probíhajícími masovými projevy občanské neposlušnosti (tábory lidu apod.), a měly tak podstatný vliv na utváření organizačních struktur Národní strany, která v tomto ohledu výrazně předstihla české Němce. V Čechách tehdy mezi sebou soupeřili nejen čeští, němečtí a vládní kandidáti, ale od roku 1874 i staro- a mladočeši mezi sebou. Volební boje při praktické nečinnosti poslaneckého českého klubu tak zásadním způsobem formovaly organizaci Národní strany *im Lande*. Komunikace s voliči se proto přesouvala na neparlamentní/nekulobovní orgány Národní strany (zejména na permanentně pracující tzv. sbor důvěrníků, popř. na redakci deníků *Národ* či *Pokrok* nebo po roce 1872 na celozemsky působící politický spolek Český klub).⁶ Specifikem české Národní strany – ve srovnání s Němci – bylo, že její veřejné působení i organizace v podobě společné poslanecké frakce probíhaly především na základě národní a již mnohem méně na základě světonázorové příslušnosti poslanců zvolených v Čechách.

Podobně konstruovaná česká politická frakce působila jak na říšské radě, tak v českém sněmu. Podmínka parlamentního vzniku tak byla naplněna, a to přesto, že po přibližně dvou letech česká frakce parlamentní půdu říšské rady na dlouhá léta opustila. Opustila ji však z taktických politických důvodů (nesouhlas s aktuálním rozdělením kompetencí mezi sněmy a říšským parlamentem a současně i pro chování ústavověrné většiny vůči

5 Berchtold tento proces datoval do let 1885–1905, tedy mezi dvě velké volební reformy (1882, 1907). BERCHTOLD, Klaus: *Die politischen Parteien und ihre parlamentarische Klubs bis 1918*. In: Schambeck, Herbert (ed.): *Österreichs Parlamentarismus. Werden und System*. Berlin 1986, s. 157.

6 VELEK, Luboš: *The Czech Club in Prague: the Political Association as a Means to Political Mobilisation and the Legitimation and the Cultivation of Civil Elites in the 1870s*. In: Pál, Judit – Popovici, Vlad (edd.): *Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918)*. Frankfurt am Main 2014, s. 53–79.

české menšině) a nikoliv pro odpor vůči parlamentarismu jako takovému. Aktivní účast na volebním dění se současně během parlamentní abstinence neztratila, naopak se vyostřila a nebyvale časté volební agitace v šedesátých a sedmdesátých letech mimořádně přispívaly k budování organizace Národní strany *im Lande*. Poslanci, resp. kandidáti poslaneckví navazovali v rámci příprav volebních kampaní spojení s místními volebními výbory lokálních honorací, sami kontaktovali sympatizanty a agitátory. Právě tyto vztahy, vzniklé a udržované na personální vazbě a fungující především v předvolebním období, můžeme považovat za prvotní organizační schéma honorační Národní strany. Z uvedeného plyne, že rozhodující úloha při vzniku a organizování Národní strany připadla jejím poslancům. Oni byli v šedesátých až osmdesátých letech mnohdy jediným pojátkem strany s okresy, zejména pak s těmi, v nichž se nepodařilo najít vhodné místní důvěrníky, založit politický klub či vydávat regionální stranické periodikum. Organizačním ohniskem budoucích stran se proto pochopitelně i v českém případě stala parlamentní frakce a později klub (tj. organizovaná parlamentní frakce) českých poslanců. V dobových pramenech se setkáváme i s patetickou konstrukcí, že poslanecký klub a jeho vedení (tzv. sbor důvěrníků poslanců českých) je ústředím nejen Národní strany, ale celého národa: „*Vrchním tribunálem a prvním rozhodčím ve věcech našich národních zůstává arci vždycky sbor našich poslanců a klub jejich důvěrníků.*“⁷

Výzkum poslaneckých klubů v Předlitavsku

Problematice vzniku, významu a funkcí poslaneckých klubů a frakcí v parlamentním systému Předlitavska, a to jak na úrovni říše, tak jednotlivých zemských sněmů, dosud nebyla věnována odpovídající pozornost. Přitom se jednalo nejen o důležité, ale současně i zřetelně viditelné instituce, které spoluurčovaly podobu předlitavského parlamentarismu. Kluby poslanců předně agregovaly stoupence podobných politických názorů a zájmů a pomáhaly je efektivně prosazovat. Kluby ale také současně ovlivňovaly vnitřní dynamiku sněmoven, a to nejen formováním vnitřních sněmovních struktur (předsednictvo sněmovny, výbory, komise apod.), ale např. i dojednáváním a prosazováním politických kompromisů uvnitř sněmoven. Samy o sobě pak kluby představovaly poměrně pestrá a složitě organizovaná tělesa s psanými, či nepsanými pravidly. Některé sdružovaly jednotky, jiné i vysoké desítky členů.⁸

7 Brousek, 30. 1. 1877. Na výroku nic nemění, že slova „klub“ a „sbor“ byla v Brousku omylem oproti úzu zaměněna.

8 Přehled všech klubů poslanecké sněmovny říšské rady podle jednotlivých sněmovních období in: ADLGER, Franz: *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918: konstituierender Reichstag 1848–1849, Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon*. Wien

Významným faktorem při utváření poslaneckých klubů byla v Předlitavsku vedle politické a světonázorové orientace jejich členů i jejich národnost. Překážkou zde nebyla nutně jen národnostní jinakost a s ní související možné politické střety, ale též prosté komunikační problémy spojené s jazykovou odlišností. Němčina sice platila za neoficiální *lingua franca* vídeňské poslanecké sněmovny, ale to zdaleka neznamenovalo, že němčinu na dostatečné úrovni ovládali všichni poslanci, resp. všichni členové jednotlivých klubů. Zatímco ve sněmovně z důvodu nevyhovující znalosti německého jazyka mohl leckterý poslanec působit po celé sněmovní období jako *němý*, v rámci neněmeckých poslaneckých klubů by užívání němčiny coby klubovního jazyka bylo nejen národnostně nepřipustné, ale s ohledem na německy nemluvící či nerozumějící členy klubu i silně limitující při hledání politického konsenzu, taktiky či dělby práce v rámci klubu. Tento problém je dobře patrný např. u Českého klubu v letech 1879 až 1891, jehož členy tvořila řada konzervativních aristokratů z Čech. Nejedna z nich přitom neuspokojivě ovládal češtinu coby klubovní jazyk a při četbě sněmovních protokolů proto přes doloženou přítomnost aristokratů zaráží jejich setrvalá řečnická pasivita během klubovních debat.⁹ Stejný problém provázel i mladočeský poslanecký klub na říšské radě, do něhož počátkem devadesátých let vstoupilo několik liberálně či nacionálně orientovaných jihoslovanských poslanců. Ti přes dosavadní tradici nechtěli s ostatními Slovinci či Chorvaty vstoupit do Hohenwarthova konzervativně-katolického uskupení.¹⁰ Začlenění jihoslovanských poslanců do mladočeského klubu se však ukázalo jako disfunkční (politicky i jazykově) a klub časem opustili.¹¹

2014, Bd. 1, s. LXXI–LXXXVI. Vývoj a stručná charakteristika jednotlivých klubů v kontextu politického vývoje in: HÖBELT, Lothar: *Parteien und Fraktionen im cisleithanischen Reichsrat*. In: Rumpel, Helmut – Urbanitsch, Peter (edd.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. VII/1. Wien 2000, s. 895–1006. Přehledný vývoj vybraných klíčových poslaneckých klubů před rokem 1918 přináší i publikace: VELEK, Luboš (ed.): *Abgeordnetenklubs und parlamentarische Fraktionen in der Habsburgermonarchie 1861–1918. Ihre Entstehung, Organisation und Bedeutung*. Praha 2022.

9 Protokoly Českého klubu jsou uloženy v Národním archivu Praze a tvoří vedle korespondence podstatnou součást archivu poslaneckého Českého klubu. Součástí tohoto fondu je i archiv Českého klubu na zemském sněmu v Praze a archivy dalších organizací a orgánů Národní strany. Národní archiv (= NA), Český klub (= ČK), 27 kartonů. O fondu podrobněji – a poněkud chaoticky – Lišková, Marie: *Klub českých poslanců v letech 1863–1873*. Sborník archivních prací 24, 1974, s. 67–82. K vývoji Českého klubu na říšské radě po roce 1879 CIBULKA, Pavel: *Český klub na říšské radě (1879–1887)*. Český časopis historický 92, 1994, s. 45–61.

10 Uvedená Hohenwarthova formace ovšem představovala dosti výjimečný typ, neboť zejména v 70. a 80. letech 19. století sdružovala nejen konzervativně či klerikálně orientované Němce a Jihoslovany z alpských zemí, ale i liberálnější orientované moravské staročechy, kteří – na rozdíl od Čechů z království – od roku 1874 neobjíkotovali poslaneckou sněmovnu říšské rady. K Hohenwarthově straně, nikoliv přímo poslaneckému klubu: HÖBELT, Lothar: *Die Konservativen Alt-Österreichs 1848 bis 1918. Parteien und Politik*. In: Rill, Robert – Zellenberg, Ulrich E. (edd.): *Konservatismus in Österreich. Strömungen – Ideen – Personen u. Vereinigungen von den Anfängen bis heute*. Graz – Stuttgart 1999, s. 109–150.

11 K působení jihoslovanských poslanců v mladočeském klubu na říšské radě viz

Součástí německých liberálních klubů¹² pak podobně zejména v šedesátých a sedmdesátých letech bývali někteří italští či ukrajinští/rusínští poslanci.¹³ Poměrně dlouho se naopak spojení poslanců různých národností na půdě jednoho klubu udrželo v případě Polského klubu/kola (Poláci a Ukrajinci);¹⁴ a samozřejmě i v klubu předlitavských sociálních demokratů. Nicméně i v obou uvedených případech vidíme počátkem 20. století jejich rostoucí nacionální dezintegraci.

S prvními poslaneckými kluby na území habsburské monarchie se setkáváme již na říšských sněmech ve Vídni a Kroměříži v letech 1848/1849. Jejich prapočátky registrujeme již v červenci 1848: „*Nachdem die Ultra-Deutschen längst, wie auch die Polen organisiert waren, mussten auch wir an eine Organisierung denken, an ein Verfahren nach einem gemeinschaftlich beratenen Plane, damit wir und bei der Abstimmung im Reichstag nicht zersplittern.*“¹⁵ O jejich struktuře a fungování toho ovšem víme jen velmi málo.¹⁶ Silné, kontinuální a pro politické spolu- a protuhráče, jakož i pro širokou veřejnost zřetelně viditelné parlamentní kluby se však formovaly až od šedesátých

VELEK, Luboš: *Spolupráce českých a jihoslovanských poslanců v Poslanecké sněmovně říšské rady 1891–1897*. In: Gašparič, Jure – Kubů, Eduard – Lazarevič, Žarko – Šouša, Jiří (edd.): *Slovenci in Čehi v dobi moderne. Politika – družba – gospodarstvo – kultura / Češi a Slovinci v moderní době. Politika – společnost – hospodářství – kultura*. Ljubljana – Praha 2010, s. 69–95. Archiv mladočeských poslaneckých klubů na říšské radě a českém zemském sněmu (včetně protokolů o klubovních jednáních) je uložen in: Archiv Národního muzea (= ANM), Národní strana svobodomyšlná, tři kartony.

12 K německým liberálním frakcím na říšské radě je dodnes přínosnou monografií HARRINGTON-MÜLLER, Diethild: *Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873–1910*. Wien – Köln – Graz 1972; nejnověji HÖBELT, Lothar: *Die Fraktionen der Deutschliberalen im österreichischen Reichsrat 1861–1895*. In: Velek, Luboš (ed.): *Abgeordnetenklubs und parlamentarische Fraktionen in der Habsburgermonarchie 1861–1918*. Ihre Entstehung, Organisation und Bedeutung. Praha 2022, s. 15–58.

13 ADLGASSER, F.: *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918*, s. LXIX–LXXI.

14 K kališské reprezentaci na říšské radě srov. např. BINDER, Harald: *Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik*. Wien 2005; BUSZKO, Józef: *Polacy w parlamencie wiedeńskim 1848–1918*. Kraków 1996; PIJAJ, Stanisław: *Między polskim patriotyzmem a habsburskim lojalizmem. Polacy wobec przemian ustrojowych monarchii habsburskiej (1866–1871)*. Kraków 2003; PIJAJ, Stanisław: *Opozycja w wiedeńskiej Radzie Państwa w latach siedemdziesiątych XIX w. (Skład – organizacja – funkcjonowanie)*. Kraków 2011; PIJAJ, Stanisław: *Der Polenklub (Kolo Polskie). Der polnische Abgeordnetenklub im Wiener Reichsrat (1861–1918)*. In: Velek, Luboš (ed.): *Abgeordnetenklubs und parlamentarische Fraktionen in der Habsburgermonarchie 1861–1918*. Ihre Entstehung, Organisation und Bedeutung. Praha 2022, s. 59–94; FRAS, Zbigniew – PIJAJ, Stanisław (edd.): *Protokoły Koła Polskiego w wiedeńskiej Radzie Państwa (lata 1867–1868)*. Kraków 2001.

15 PALACKÝ, František: *Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit seiner Braut und späteren Frau aus den Jahren 1826–1860*. Ed. Jiří Kořálka. Dresden 2003, Palacký manželce 27. 7. 1848, s. 411.

16 ADLGASSER, F.: *Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918*, s. XXV; TOBOLKA, Zdeněk V.: *Politika Slovanského klubu v Kroměříži r. 1848–1849*. Slovanský přehled 8, 1906, s. 199–206 a 263–271; ŠTAIF, Jiří: *Revoluční léta 1848–1849 a české země*. Praha 1990, s. 141; MALÍŘ, Jiří: *Od spolků k moderním politickým stranám. Vývoj politických stran na Moravě v letech 1848–1914*. Brno 1996, s. 30–31.

let. Pokud jde o kluby nacionálně české, pak prakticky současně vznikly v dubnu 1861 na českém a moravském zemském sněmu i na říšské radě ve Vídni. O počátcích českého poslaneckého klubu na zemském sněmu ovšem máme pro krátkost jeho zasedání jen minimum zpráv. K jeho plnohodnotnému konstituování zjevně došlo až v roce 1863, kdy se sněm znovu sešel k delšímu zasedání a klub se nově ustavil a přijal své stanovy.¹⁷

O něco více informací o české poslanecké frakci, resp. jejím klubu na říšské radě máme až z let 1861–1863. Je to poněkud paradoxní konstataování, když připustíme, že z hlediska praktického organizování Národní strany tento klub nehrál významnější roli: jednak proto, že Češi na říšské radě od roku 1863 abstinovali a klub reálně zanikl, jednak proto, že volby do říšské rady byly až do roku 1873 nepřímé, tj. skrze zemské sněmy vysílající z řad svých poslanců delegáty na říšskou radu. Říšské mandáty tak nesouvisely s rozhodováním voličů, a tedy ani s předcházející volební kampaní. V každém případě však i v případě klubu/ů českých poslanců na říšské radě počátkem šedesátých let narážíme na nedostatek pramenů stejně jako na minimální pozdější historiografickou reflexi. Platí zde přesně to, co kdysi o této fázi organizování poslanců napsal L. Höbelt: „*Klubverzeichnisse oder Mitgliederlisten, die präzise Angaben ermöglichen würden, sind für diese ersten Jahre Mangelware. Die Presse legte noch große Diskretion an den Tag, der amikale Umgangston ließ das Haus anfangs auch nur in wirklichen Zweifelsfällen seine Zuflucht zu namentlichen Abstimmungen nehmen.*“¹⁸ Cílem následujících odstavců je proto pokus o zrekonstruování prvního českého poslaneckého klubu na říšské radě po obnovení parlamentarismu v roce 1861, a to na příkladu vydaných i dosud zcela nevyužitých pramenů.

Pokus o založení Klubu autonomistů na říšské radě na jaře 1861

Významný historik a staročeský politik Wacław W. Tomek vzpomínal, že hned po kolektivním příjezdu českých poslanců do Vídně 28. dubna 1861 „*první starost, kterou jsme co poslanci měli, byla o utvoření klubu jak možná četného, v němž by se spojovala strana zasazující se o historická práva země dle zásad Diplomu říjnového proti směru centralistickému opírajícímu se o Ústavu únorovou*“¹⁹ Jaký to však byl klub a kdo všechno jej tvořil? Tomkova vzpomínka naznačuje, že nikoliv jen Češi. Začneme tím, že situace ve vídeňské sněmovně byla mnohem složitější než krátce předtím v Praze

17 NA, ČK, kart. 1, „Zápiska členů českého klubu“ [8. 1. 1863].

18 HÖBELT, Lothar: *Parteien und Fraktionen im cisleithanischen Reichsrat*. In: Rumpler, Helmut – Urbanitsch, Peter (edd.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. VII/1. Wien 2000, s. 901.

19 TOMEK, Wacław W.: *Paměti z mého života. II*. Praha 1905, s. 13.

na sněmu. Činnost klubů, zvláště neněmeckých, se ve Vídni rozbíhala velmi pomalu. Předně počet českých poslanců z Čech v roce 1861 nepřesahoval dvě desítky osob: Š. Dvořák, V. Crünwald, I. Hauschild, M. Havelka, J. Prachenský, J. Řezáč, F. Šebek, J. Zikmund, F. A. Brauner, F. Čupr, K. L. Klaudy, A. Krása, J. Macháček, V. Milner, F. L. Rieger, J. B. Staněk, W. W. Tomek, H. Zátka a V. Zelený.²⁰ Všichni jmenovaní čeští poslanci z Čech vstoupili do společného klubu a k nim se záhy připojili čtyři čeští Moravané (A. Pražák, J. Helcelet, J. E. Bílý, V. Kostelník), a coby hospitant také J. J. Clam-Martinic zvolený za velkostatkáře.²¹ S českými poslanci úzce spolupracoval i českobudějovický biskup a vlastenec J. V. Jirsík, který ovšem zřejmě s ohledem na svůj stav do klubu oficiálně nevstoupil, resp. vstoupil až později, a vždy si v něm uchovával jistou autonomii rozhodování.²²

Z Tomkových vzpomínek však dále vyplývá, že Češi neusilovali pouze o klub sdružující poslance české národnosti, ale že jim od počátku šlo o spojení všech odpůrců centralizace bez rozdílu národnosti a země.²³ Hned v prvních dnech proto mezi sebe přijali několik kraňských Slovinců a hlavně doufali, že jejich řady dále rozšíří konzervativní a autonomističtí tyrolští Němci a především Poláci, kteří však do Vídně dorazili až s několika denním zpožděním.²⁴ Národnost tak v roce 1861 při zakládání poslaneckých klubů ještě nehrála rozhodující roli a klíčovým faktorem klubovní příslušnosti byla představa o budoucím státoprávním směřování říše jako celku. Nepochybně tu šlo ještě o dědictví sněmování z let 1848 až 1849. Nadnárodní Klub autonomistů (Češi, Jihoslované, alpsí Němci, Poláci) se tak v prvních dnech vídeňského sněmování roku 1861 jevil jako důležitější platforma než národnostně vymezené sněmovní uskupení.²⁵ Z Riegrova

20 Národní listy, 26. 4. 1861, s. 2.

21 SRB, Adolf: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895. I.* Praha 1899, s. 21. Srbovo tvrzení, že Češi založili „klub“, je třeba brát s určitou rezervou, jak ukáže následující výklad.

22 Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze (= LA PNP), F. A. Brauner, kart. 1, Brauner manželce 12. 5. 1861. Naopak do klubu na zemském sněmu zřejmě vstoupili oba národnostně čeští biskupové, tj. Jirsík a Krejčí, resp. se účastnili od počátku jeho schůzí. Říšského poslance Jirsíka místopředsedou označoval za zcela oddaného Národní straně, s tím, že na zemském sněmu vždy hlasuje s Národní stranou, účastní se všech jejích porad a lační po popularitě. NA, Presidium pražského policejního ředitelství – tajné (= PPT), kart. 9, čj. 24/1861, pražské policejní ředitelství českému místopředsedovi a policejnímu ministru 8. 4. 1861; NA, Presidium českého místopředsedství – tajné (= PMT), sg. R 16, kart. 7, čj. 25/1861, koncept místopředsedy státnímu a policejnímu ministru 24. 4. 1861.

23 Tento nadnárodní moment nereflkuje žádná z existujících českých syntéz politických dějin (Srb, Urban), Tobolka naopak výslovně uvádí, že čeští poslanci z Čech a Moravy a za Clamova hospitantství utvořili vlastní klub: TOBOLKA, Zdeněk V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. II.* Praha 1933, s. 63.

24 TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života. II.* s. 13.

25 V květnu 1861 se mezi českými poslanci ve Vídni vedla polemika o název parlamentní opozice stojící proti centralistické většině. Označení *decentralisté* použité Riegrem v jejich programu, bylo shledáváno příliš úzkým, *federalisté* naopak širokým. Češi se nakonec rozhodli pro termín *autonomisté*. Národní listy, 10. 5. 1861, s. 2 (článek signovaný „r“ a datovaný 8. května napsal zřejmě Rieger).

dopisu manželce je zřejmá nejen tato okolnost, ale i mimořádný význam osoby silného a uznávaného vůdce při formování frakcí a klubů; vůdce, který musel být v parlamentu všeobecnou autoritou a zároveň osobou dostatečně integrující a komunikativní: „*Naši straně decentralistické schází posud organizace. Strana centralistů vídeňských měla příležitost se organizovat, kdežto o nás se nikdo nepostaral a ani jsme se nemohli dodělat lokálu pro schůzky – a musíme sbírat lidi z rozličných provincií po jednom do našeho klubu, kteří pomálu přicházejí – ano Poláků tu ostatně posud není a na Rusy se nelze zcela spolehnouti. Některé členy nám také protivníci již odloudili.*“²⁶

Klub autonomistů, proponovaný již na přelomu dubna a května 1861, se nejprve scházel v Klaudyho bytě „v hostinci u Matschakera“ (pravděpodobně míněn hotel Matschacherhof).²⁷ Zde byla domluvena rámcová podoba klubu a především dne 30. dubna jeho program.²⁸ Rieger jej poté s Clamovými korekturami německy sepsal a Tomek jej přeložil do češtiny a poslal do *Národních listů*,²⁹ jeho ústředním motem se stala zásada sv. Augustina: *In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas!* Je možné, že společně s přijetím programu se řešila i otázka vnitřní organizace klubu a byly ustanoveny jeho exekutivní orgány. Zprávy o tom však nemáme a autentických informací o Klubu autonomistů je vůbec poskrovnu. Paradoxně nejvíce jich s odstupem bezmála roku máme z dosti impertinentního článku, který evidentně pocházel pravděpodobně z pera Aloise Krásy, jenž se mezitím s autonomisty úplně rozešel.³⁰ Od 3. května 1861 se klub scházel již „v lokálu der Kornbörse v Bürgerspitalu“, a poslanec Šebek posléze sehnal jinou, ještě vhodnější klubovní místnost.³¹ Důvodem k hledání vhodného, resp. velkého sálu totiž byla představa českých politiků, že se jim v Klubu autonomistů podaří shromáždit až 80 poslanců ze všech korunních zemí, zvláště pak ze Štýrska, Tyrolska, Dalmácie a Haliče. Toto očekávání se navzdory slibným počátkům ovšem přes veškerý tlak Čechů a „důvtip“ s libivým programem ukázalo nakonec jako zcela nereálné. Z německy mluvících zemí a Dalmácie „*i přišli někteří [...] poseděli, promluvíli, pokrčili ramenama, odešli – a více se nevrátili.*“³² Tak trapný výsledek si ovšem autor článku zřejmě s odstupem času trochu přibarvil.³³ Z jiných pramenů víme,

26 ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 3. a 4. 5. 1861.

27 Zmiňovaný nedostatek „lokálu“ a scházení se v soukromí poslanců souvisely s tím, že provizorní dřevěná budova parlamentu v oblasti Währingu nedaleko Schottentor byla velmi stísněná a postrádala jakékoliv zázemí pro poslance a jejich kluby.

28 TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života. II.* s. 13.

29 ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 3. a 4. 5. 1861; Národní listy, 4. 5. 1861, s. 1.

30 Nepodepsaný článek *Úvahy o nynější politice. III.* Čas, 26. 1. 1862, s. 1. Článek převzal německojazyčný tisk, např. Vereinigte Laibacher Zeitung, 30. 1. 1862, s. 3.

31 ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 3. a 4. 5. 1861.

32 Čas, 26. 1. 1862, s. 1.

33 Tobolka dokonce přešel i existenci pravděpodobně Krásou karikovaného pokusu o založení velkého Klubu autonomistů, když české snahy v tomto směru minimalizoval na pouhý

že kromě Slovinců vedených poslancem Lovro Tomanem přišli s jistotou i Tyrolané v čele s Aloisem Fischerem, bukovinský Alexander von Petrinó a též několik Poláků či Rusínů (Antoni Z. Helcel, Alexander Dobrzański/Dobrzjanskyj aj.), kteří mezitím již dorazili do Vídně.³⁴

Zřejmě až po příjezdu většiny polských poslanců z Haliče v polovině května 1861 se však ukázalo, že idea nadnárodního Klubu autonomistů není reálná – Poláci do společného klubu odmítli vstoupit a založili si samostatný Polský klub.³⁵ Souhlasili však se jmenováním důvěrníků, kteří by nadále zajišťovali spojení a spolupráci obou klubů. Občas docházelo i ke společným schůzím obou klubů.³⁶ Nechyběly zřejmě ani konkrétní plány ofenzivní česko-polské spolupráce na říšské radě, do které měli být v ideálním případě zapojeni i Maďaři, ale zůstalo jen u plánů.³⁷ Maďarští poslanci totiž, jak ostatně od počátku avizovali, do Vídně nikdy nepřijeli a čeští a polští *decentralisté* tak zůstali na říšské radě v menšině. Kdo a jak dlouho po odmítnutí Poláků vstoupit do společného klubu ještě v Klubu autonomistů kromě Čechů zůstával, je otázkou. Krása později posměšně uváděl, že po hromadném zmizení německy mluvících autonomistů zůstal ve velkém sále obilní burzy jen „*hlouček Čechův s několika Moravany*“³⁸ Časem pak zmizel i sám Krása. Z tisku však víme, že Tyrolané zůstali s Čechy v Klubu autonomistů přinejmenším do konce května 1861.³⁹

Z pozdějších pramenů nicméně nepřímě vyplývá, že tento klub de facto rychle zanikl, resp. scházel se již jen ad hoc coby shromáždění autonomistických poslanců různých, primárně národnostně vymezených

„popud k utvoření veliké strany decentralistů“. TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. II*, s. 63.

34 TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života. II*, s. 14.

35 PIJAJ, S.: *Der Polenklub (Kolo Polskie)*, s. 75–76. U polských poslanců mělo dojít ke konfliktu mezi zástupci samostatného haličského a společného autonomistického klubu. Nakonec převážil vliv F. Smolky, který před spoluprací s Čechy měl údajně preferovat spolupráci s liberálními Němci. *Klagenfurter Zeitung*, 24. 5. 1861, s. 2; *Morgen-Post*, 22. 5. 1861, s. 1.

36 TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života. II*, s. 16 a 20; *Klagenfurter Zeitung*, 24. 5. 1861, s. 2.

37 Policejní konfident vídeňského policejního ředitelství alespoň – nepochybně na základě informací některého z poslanců – podrobně a dosti hodnověrně popsal údajné záměry Riegra, Adama Potockého, Eduarda Károlyho a Ference Deáka ohledně společného postupu na říšské radě. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Ministerium des Äußern, Informationsbüro – brevi manu Akten (= IB-BM), kart. 171, č. 5069 sub 40/1861, konfidentská zpráva vídeňského policejního ředitelství 29. 7. 1861.

38 Čas, 26. 1. 1862, s. 1.

39 *Klagenfurter Zeitung*, 24. 5. 1861, s. 2. Zde je třeba korigovat Tobolkovo tvrzení, že hned na počátku sněmování ve Vídni „*spojili se v jednu velikou ústavní stranu*“ unionisté/centralisté a němečtí autonomisté (jmenuje skupinu kolem Karla Wisera a Karla Rechbauera). Autonomisté z alpských zemí byli totiž roztrženi do více frakcí, které k sobě teprve postupně hledaly cestu. Dělicí linií mezi nimi byl i postoj ke katolické církvi, přičemž Wiser a Rechbauer představovali autonomisty-liberály. TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. II*, s. 63; charakteristika Rechbauera in: SCHMERLING, Anton: *Österreichs Weg zur konstitutionellen Monarchie. Aus der Sicht des Staatsministers Anton Schmerling*. Ed. Lothar Höbelt. Frankfurt am Main 1992, s. 131–133.

klubů. Češi utvořili vlastní Český klub a označení Klub autonomistů se až do podzimu 1861 paralelně a spíše nahodile používalo asi pro dvacet autonomisticky orientovaných poslanců ze Štýrska a Horních Rakous. V září 1861 se však i o tomto *alpském* klubu psalo již jako o rozpadlém a zaniklém, a to pro chybějící program. Většina jeho členů pak měla skončit v „*Klubu Velkorakušanů*“.⁴⁰

Český klub na říšské radě 1861–1863

Polským rozhodnutím a postupnou secesí alpských autonomistů německé a slovinské národnosti byli Češi nakonec nuceni spokojit se s vlastním klubem, který pracovně nazývám *Český klub*, ačkoliv tento název zřejmě oficiálně nikdy přijat nebyl.⁴¹ Žádný konstitutivní okamžik založení klubu není znám a nejspíše se ani nekonal. Český klub mohl vzniknout spontánně a z nezbytí z Klubu autonomistů poté, co jej opustily ostatní národní frakce. Zdá se však, že ani poté nedošlo k formálnímu organizování klubu, nebylo zvoleno jeho vedení a veškeré rozhodování bylo otázkou hledání konsenzu ad hoc, který umožňoval malý počet členů klubu. Rieger svou přirozenou autoritou se vši pravděpodobností dominoval, byť mohl narážet na odpor. Krása alespoň s odstupem popisoval, že v Českém klubu panovaly autoritativní poměry: „*[...] a hlouček ten musí se pohromadě držeti neobyčejnou přísností a někdy i prostředky, jak vůbec známo, málo chvalitebnými*“.⁴² Jiné zprávy toto hodnocení poměrů sice nepotvrzují, ale Krásova slova odmítnout nelze, protože Rieger (a Palacký) v pozdějších letech v poslaneckém klubu skutečně vystupovali krajně autoritativně, což v roce 1873 přispělo k odchodu mladočeské frakce z poslaneckého klubu Národní strany na zemském sněmu. Riegrovu vůli řídit klub dokládají jeho slova z května 1862, když klub jednomyslně zamítl jeho žádost o udělení dovolené: „*[...] všichni praví, že se klub docela dezorganizuje, když já odejdu, že pak někteří dělají, co chtějí, že jsou ochotnější dělat vládě koncese, když já jich nedržím*“.⁴³

V průběhu jara a léta 1861 se ovšem ukázalo i to, že ani někteří čeští poslanci o společný národní postup nestojí. Alois Krása, který se předtím zúčastňoval porad Klubu autonomistů, již do Českého klubu nevstoupil a v říšské radě postupoval zcela samostatně. Příčinou jeho samostatného chování nebyla jen odlišnost názorů či sebevědomí poslance, ale především spory kolem vydávání Krásova deníku *Čas* a Riegrových *Národních listů*.

40 Ostdeutsche Post, 7. 11. 1861, s. 2; 13. 12. 1861, s. 1.

41 Stejně označení ale běžně používá TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. II*, s. 65 ad.

42 Čas, 26. 1. 1862, s. 1.

43 ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 3. 5. 1862.

Kromě žurnalistické revnivosti šlo i o finanční stránku konkurenčního boje. Výsledkem tohoto postavení bylo, že Krása čas od času hlasoval s německou levicí, občas podpořil vládní návrhy a stanoviska, nicméně ve směrodatných otázkách hlasoval až do června 1861 spolu s ostatními českými poslanci. Zvrat nastal 11. června 1861, kdy Krása jako jediný z poslanců slovanské pravice odmítl podepsat Riegre připsanou adresu na odročení říšské rady (pro její kusost) a svolání zemských sněmů.⁴⁴ Z řad Českého klubu se svým odchylným hlasováním fakticky vyděloval i F. A. Čupr, který opakovaně hlasoval s německou levicí.⁴⁵ Do klubu posléze nevstoupil ani v březnu 1863 v doplňovací volbě po I. Hauschildovi zvolený soudce Franz/ František Wokaun s neurčitou národností, který ovšem zastupoval převážně český volební obvod, byl považován za Čecha a byl mj. tchánem Hermenegilda Jirečka.⁴⁶ Wokaun ve sněmovně podporoval vládu a stal se členem Klubu unionistů (tedy centralistů). Jan Žák, zvolený po zemřelém Šebkovi v březnu 1863, říšský mandát ani nepřijal a do Vídně se ke složení slibu nedostavil. Původní počet členů klubu se tak přirozeně snižoval. Mnozí čeští poslanci navíc při jednání sněmovny z nejrůznějších důvodů absentovali a tyto absence měly stoupající tendenci.⁴⁷ Nežádka tak bývalo ve Vídni přítomno pouze kolem deseti českých poslanců. Kromě Riegra, Klaudyho, Braunera, Grünwalda a Zeleného byli navíc ostatní spíše nenápadní komparsisté, kteří v poslanecké sněmovně příliš nevystupovali a které nelze počítat ani mezi zvláštní intelektuální kapacity. Při takovémto počtu a kvalitě poslanců nějaká pevnější klubovní organizace nakonec ani nebyla nutná. Sdružování českých poslanců tak probíhalo spíše neformálně

44 Krása svůj postup vysvětloval později tak, že o návrhu se nikdy nejednalo a Rieger sám jej nakonec z programu sněmovny stáhl: Čas, 4. 1. 1862, s. 2; BERÁNKOVÁ, Milena: *Hlas 1862–1865. Vznik, vývoj a politické zaměření*. I. Praha 1970, s. 77; TOBOLKA, Zdeněk V.: *Z publicistické činnosti dr. A. Krásy*. In: Sborníček prací historických k 60. narozeninám dv. r. prof. Jar. Golla. Praha 1906, s. 358. O. Urban uvádí, že minoritní návrh podepsalo 50 poslanců, ale protože neměl naději na úspěch, tak přestože byl podán, nedošlo k jeho projednání. URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982, s. 169.

45 Majitel soukromého gymnázia v Praze Čupr platil za horlivého Čecha, kterému na prahu 60. let nebylo možné z pohledu státu nic vytknout. Policii se jevil spíše jako „krákloun“ než muž činu. NA, PPT, kart. 9, čj. 20/1861, koncept policejního ředitelství policejnímu ministru 31. 3. 1861. Úřady jej rovněž charakterizovaly jako „velmi ziskuchtivého a peněz lačného“. NA, PMT, sg. R 16, kart. 7, čj. 25/1861, koncept místodržitele státnímu a policejnímu ministru 24. 4. 1861. V červenci 1861 se však vyčlenil z řad českých poslanců na říšské radě, když podal návrh na reformu gymnázií v centralistickém duchu. Dne 2. srpna o tom mluvil i ve sněmovně. Podle Tomka se ve své řeči dopustil „i hrubých narážek na stranu českou“. TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života*. II, s. 26; Čuprova řeč in: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Abgeordnetenhauses in der Reichsraths-Session vom 29. April 1861 bis 18. Dezember 1862* (= SPAH). Wien 1862, zasedání 2. 8. 1861, s. 749–756 (návrh s. 739). Srov. Národní listy, 3. 8. 1861, s. 1 a 4. 8. 1861, s. 1.

46 Národní listy, 26. 6. 1863, s. 1; Ost-Deutsche Post, 18. 3. 1863, s. 3; 31. 3. 1863, s. 3.

47 Viz např. TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života*. II, s. 34. Sněmovní většina se snažila Čechy donutit k účasti na zasedáních např. tím, že je často (a jednou i výhradně) volila za zapisovatele sněmovny. V září 1862 tak byli z Čechů přítomni v říšské radě pouze zapisovatelé Grünwald a Staněk. Tamtéž, s. 58, 62.

a značně volně. Ostatně neexistovaly ani žádné psané stanovy či ustálené klubovní zvyklosti.

Český klub a otázka přechodu k pasivní rezistenci (sněmovní abstinenci)

Frustrace z minoritního postavení ve sněmovně, strohost vlády i necitlivé kroky vedení sněmovny záhy české poslance přivedly k myšlence opustit sněmovnu, do které beztoho v roce 1861 vstoupili po několikátým denním odmítání po vzoru Maďarů a nakonec se zvláštním státoprávním ohrazením.⁴⁸ Zřejmě poprvé si zatím jen dočasný, a proto demonstrativní krok odchodu ze sněmovny čeští poslanci spontánně vyzkoušeli už v červenci 1861. Kolektivním opuštěním sněmovny během jejího jednání reagovali na neslušné chování předsedy sněmovny F. Heina, který v řečnickém konfliktu s Braunerem a Riegre Čechy okřikl slovy „sednout si a mlčet“.⁴⁹ Brauner byl později, když už Češi vídeňský parlament trvale bojkotovali, přesvědčen, že s bojkotem měli začít právě po tomto jeho výstupu s Heinem a ne až v roce 1863: „Že jsme do Vídně více nešli, a tak snadno již nepůjdem, toho čím dál tím méně želím. Škoda jen, že jsme nevystoupili s parádou již tenkrát, když jsme za příčinou mé řeči o Koruně české vyšli ze sněmovny. To by bylo bývalo historické faktum, o které nás připravil Smečenský a přílišná shovívavost jemu ze strany našeho Ladislava.“⁵⁰

V prosinci 1861 se v Praze sešli čeští říšští poslanci k poradě, jak se dále zachovat k říšské radě. Důvodem bylo Schmerlingovo přiznání, že původně svolaná širší říšská rada se nesešla, nicméně existujícímu shromáždění, tj. fakticky shromážděné užší říšské radě, vláda předloží návrh státního rozpočtu na rok 1862, jehož schválení ovšem spadalo do kompetence širší říšské rady.⁵¹ Nemalá část českých poslanců tehdy zastávala názor, že do Vídně by se již neměli vracet a po vzoru Maďarů a Italů by měli říšskou radu bojkotovat. Většina poslanců se ale nakonec vyslovila ještě pro jeden návrat do Vídně, nicméně s tím, že se zde budou chovat

48 Toto ohrazení přednesli 18. dubna 1861 na půdě českého sněmu. Viz CIBULKA, Pavel (ed.): *Politické programy českých národních stran v letech 1860–1890*. Praha 2000, dokument č. 10, s. 56–57.

49 SPAH, 26. 7. 1861, s. 639–645; srov. SRB, A.: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*. I, s. 30.

50 LA PNP, A. V. Šembera, Brauner A. V. Šemberovi 12. 2. 1864. Smečenským je míněn J. J. Clam-Martinič, majitel velkostatku a zámku Smečno. Tobolka zmiňuje, že již v srpnu 1861 poslanci zvažovali odchod z říšské rady: TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. II, s. 65.

51 SRB, A.: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*. I, s. 36. F. Palacký později toto Schmerlingovo přiznání považoval za okamžik, kdy měli Češi říšskou radu opustit. STLOUKAL, Karel (ed.): *Františka Palackého rodinné listy dceri Marii a zeti F. L. Riegrovi*. Praha 1930, dokument č. 61, Palacký Riegrovi 17. 2. 1862, s. 212.

zcela pasivně, budou bojkotovat pokusy dát na program jednání témata spadající do kompetence širší říšské rady a budou výslovně podporovat pouze zákony rozšiřující občanská práva a svobody (konkrétně např. připravovaný tiskový zákon).⁵²

Četné absence českých poslanců ovšem již v průběhu roku 1862 navozovaly dojem, že Češi začali centrální parlament po vzoru Maďarů, Italů aj. bojkotovat. Např. v únoru 1862 měli Brauner a Řezáč dovolenou a dalších pět českých poslanců bez omluvy nepřijelo (Prachenský, Macháček, Milner, Zikmund a Zelený).⁵³ Rieger je vyzýval k cestě do Vídně, neboť „ne roztroušeně, ne souchotinami z říšské rady se ztratiti, ale ranout!“. Bouchnout do vídeňského stolu se však nedařilo, protože v poloprázdném klubu byli pro „sborové odejiti“ ze sněmovny pouze Klaudy a Rieger – „všichni ostatní proti tomu“. Rieger si proto směrem k absentujícím stěžoval, že chybí „celá levice (abych tak řekl) našeho klubu k rozhodnějšímu kroku nakloněná“, „A proto mrzím se, že ostatní pánové mne zde nechávají samotného a doma laciný a pohodlný liberalismus provozují.“ (Narážka na Braunera, který v Praze „říká všude, že je hanba tu být“).⁵⁴ Neochota k bouchnutí do stolu byla dána strachem z politické perzekuce: „Radili jsme se, já jsem byl toho mínění, že bychom měli novotné překročení ústavy povolením 200.000 zl. a hrozbu Schmerlingovu užiti za příčinu k odchodu, ano přímému složení mandátu. Avšak z celého klubu nebyl než Klaudy mého mínění. Nejdůležitější důvod proti tomu byl ten, že bychom byli pak bez ochrany ve veřejnosti a že by nám pak všechny noviny potlačili a my neměli místečka, kde se proti tomu ozvati – a že by naše strana tak velikou energii a vytrvalost nevyvinula jako Uhři.“⁵⁵ Nakonec se ze sněmovny v předjaří 1862 vytratil i sám Rieger, kvůli čemuž se pak zbylí čeští poslanci museli usnést, aby se vrátili.⁵⁶ V červnu 1862 si Rieger ve Vídni vzal na několik týdnů dovolenou. Čekalo se jen na vhodnou příležitost, kdy odejít, neboť slovy F. Palackého „z lehké a nevážné příčiny ovšem odstoupiti neradno“.⁵⁷

V rozhodnutí opustit říšskou radu Čechům nejvíce bránila zatím jen malá ochota Poláků odhodlat se k podobnému odchodu. Bez nich

se českým poslancům odchod jevil jako málo demonstrativní.⁵⁸ Opustit sněmovnu se nechtělo ani českým Moravanům, kteří bývali k Vídni vždy loajálnější než poslanci z Čech. V srpnu 1862 se na pražském Vyšehradě v bytě poslance Staňka konala dle všeho dosti bouřlivá porada českých poslanců na říšské radě, zda se po prázdninách do Vídně vrátit, či nikoliv. Porada skončila bez výsledku, jednak se bral ohled na stanovisko Poláků, jednak nebyl přítomný Rieger, který odcestoval na světovou výstavu v Londýně. Rieger v otázce setrvání na říšské radě zatím kolísal a poslal proto Staňkovi alespoň instrukci, aby k sobě sezval české novináře a ti začali sondovat veřejné mínění ve věci setrvání na říšské radě a hlavně začali veřejnost připravovat na eventualitu jejího opuštění.⁵⁹ J. Grégr proto požádal Sabinu, aby pro *Národní listy* napsal odpovídající článek. Ten to však odmítl a o všem informoval policii.⁶⁰

Hrabě Clam-Martinic podobné skrupule neřešil a mandát složil v září 1862 sám, roli v tom ovšem hrála neochota sněmovny umožnit mu udělení zdravotní dovolené.⁶¹ S koncem prázdnin se do Prahy vrátil Rieger a v bytě F. Palackého se ke dvoudenní poradě sešli poslanci Palacký, Rieger, Clam, Havelka, Klaudy, Milner, Tomek, Zelený a Zikmund a zvažovali pro a proti ve věci dalšího setrvání na říšské radě. Nakonec zvítězili přívrženci setrvání, ale jen s tím, že před odchodem je třeba se nejprve ve Vídni poradit s Moravany a s Poláky, a pak „při vhodné příležitosti naprosto opustiti radu říšskou“.⁶² W. W. Tomek tehdy prohlásil, že on sám se do říšské rady již nevrátí.⁶³ V říjnu 1862 padlo i rozhodnutí, že se z Vídně odejde, jakmile se na program jednání dostane druhé čtení rozpočtu na rok 1863. Odchod se přitom stane se zvláštním osvědčením v podobě protestu, který sepiše Rieger.⁶⁴ Z plánu však nakonec sešlo, pouze osvědčení zůstalo v záloze. V březnu 1863 se Češi na pražském sněmu již s výkřiky „Nevolím!“ nezúčastnili doplňovacích voleb delegátů do říšské rady.⁶⁵ Rieger osobně měl

58 ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 10. 2. 1862.

59 Staněk byl nejspíše vybrán i proto, že byl redaktorem klerikálního deníku *Pozor* a udržoval tedy vztahy s dalšími žurnalisty a žurnály. DOBEŠ, Adam – VELEK, Luboš: *Počátky českého nábožensko-politického konfliktu a katolický list Pozor (1861–1863)*. *Studia historica brunensia* 61, 2014, č. 2, s. 31–51.

60 HHStA, IB-BM, kart. 228, čj. 5051 sub 4661/1862, relace policejního rady Hauga 6. 8. 1862.

61 SPAH, protokol 25. 9. 1862, s. 3968–3969. Clam složení odůvodnil rozsáhlým písemným a kritickým exposé.

62 TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. II, s. 67.

63 TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života*. II, s. 58.

64 Tamtéž, s. 61. Na ohrazení kladl velkou váhu Palacký: „Veliká bude naše vina, neohradíme-li se před skončením sněmování svého právního postavení před očima celého světa – staň se, co staň.“ ŠTLOUKAL, K. (ed.): *Františka Palackého rodinné listy dceři Marii a zeti F. L. Riegrovi*, dokument č. 61, Palacký Riegrovi 17. 2. 1862, s. 211–212.

65 Šlo o neplánovaný a nepřipravený protest (ze dne 21. března 1863), neboť volba byla v zájmu samotných Čechů (zemřeli, resp. rezignovali čeští poslanci na říšské radě Šebek a Hauschild). Jeho důvodem byl aktuální konflikt s Němci ve sněmovně, na který Češi během

52 SRB, A.: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*. I, s. 37; ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 10. 2. 1862.

53 Z. V. Tobolka tyto absence poněkud schematicky vztahuje na přívržence taktiky pasivní rezistence, což ale není průkazné. TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*. II, s. 66.

54 ANM, kart. 73, opis Riegra Zelenému 11. 2. 1862; srov. JAHN, Jiljí V.: *František Ladislav Rieger. Obraz životopisný*. I. Praha 1889, s. 128. Rieger v únoru 1862 psal, že ve sněmovně je pouhých pět či šest Čechů a ostatní zůstávají doma. ANM, FLR, kart. 4, Rieger manželce 10. 2. 1862.

55 Tamtéž.

56 ANM, F. L. Rieger, kart. 70, Zelený Riegrovi 5. 4. 1862; srov. TOMEK, W. W.: *Paměti z mého života*. II, s. 46.

57 ŠTLOUKAL, K. (ed.): *Františka Palackého rodinné listy dceři Marii a zeti F. L. Riegrovi*, dokument č. 61, Palacký Riegrovi 17. 2. 1862, s. 212. Rieger s Palackého soudem souhlasil a čekal na podstatnou právní příčinu, která by odchod z parlamentu náležitě podepřela: ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 10. a 18. 2. 1862.

tehdy zřejmě již definitivně jasno, že (se) do říšské rady nepůjde. Někteří toto jeho rozhodnutí dávali do souvislosti s jeho závislostí na Clamovi,⁶⁶ který Vídeň již opustil. Musel však ještě přesvědčit své kolegy. Oporu měl Rieger zejména v osobním příteli Klaudym, který v březnu 1863 návrh na opuštění sněmovny přednesl během schůze českých vůdců v Měšťanské besedě a byl snad i režisérem spektakulární sněmovní akce s *Nevolím!*⁶⁷

První problém spojený s rozhodnutím opustit říšskou radu byl formální, a to, kdo má rozhodnout o tom, že se z Vídně odejde, zda Český klub na zemském sněmu a jím vybíraný „sbor důvěrníků“ Národní strany (její exekutivní orgán), nebo Český klub na říšské radě. Nešlo přitom jen o formu, neboť zatímco v případě zemského klubu se výsledek opustit říšskou radu zdál spíše pravděpodobný, v případě rozhodnutí „říšských radů“ tomu tak být nemuselo. Další velký problém společného vídeňského klubu představovali čeští Moravané. Byli sice jen čtyři, ale žádný z nich z Vídně odejít zatím nechtěl a své stanovisko odůvodňovali svým slabším postavením na Moravě a současně i tím, že do říšské rady v dubnu 1861 nevstoupili s žádným protestem, jako to učinili Češi z království. Moravané také nechtěli zpřetrhat své vazby k moravské šlechtě, která nebyla tak příkře rozdělena jako v Čechách a rozhodující slovo zde měla *střední strana*,⁶⁸ bez které by na moravském sněmu federalistická většina nemohla ani v budoucnu vzniknout. A. Mezník moravské zvažování shrnul slovy: „[...] vždy lépe pro naši věc, když se o ní mluví ve Vídni v říšské radě, než když se doma mlčí“⁶⁹

krátké porady reagovali pověstným „nevolím“, popř. odejitím ze sněmovny. Akceptovali tak postoj konzervativních velkostatkářů. Národní listy rebelii oslavily a zároveň 22 českým poslancům, kteří volili, vytkly nestatečnost a neposlušnost vůči straně a jejím vůdcům. Národní listy, 22. 3. 1863, s. 2. Na tuto výtku reagoval A. V. Šembera, jeden z *nestatečných*, „ozváním“, v němž výtku odmítl a účast svou a svých několika kolegů na volbě vysvětlil tím, že se řídili klubovním usnesením z předešlého dne a o jeho změně během uvedené krátké schůzky ve sněmovně nebyli informováni. ANM, F. L. Rieger, kart. 108, Šemberovo „ozvání“ z 24. 3. 1863. Srov. TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. II*, s. 67.

66 K počátkům Riegrový spolupráce s Clamem blíže: TOBOLKA, Zdeněk V.: *Jak došlo k sblížení dra. F. L. Riegra s hr. J. J. Clam-Martiničem*. Nová česká revue 2, 1905, s. 496–516; GEORGIEV, Jiří: *Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategických české státoprávní šlechtě po roce 1848*. Praha 2011, s. 83–85.

67 HHStA, IB–BM, kart. 244, čj. 2303 sub 170/1863, pražské policejní ředitelství policejnímu ministerstvu 19. 3. 1863. K osobě Klaudyho blíže: VELEK, Luboš: *Karel Leopold rytíř Klaudy (30. 12. 1822 – 11. 2. 1894)*. In: Konvičná, Jana – Maříková, Martina (edd.): *První v obci. Purkmistři, starostové a primátoři města Prahy 1784–1889*. Praha 2023, s. 191–202. Ke Klaudyho postoji též TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. II*, s. 66.

68 O moravské Mittelpartei, s důrazem na její pozdější vývoj, blíže: LUFT, Robert: *Die Mittelpartei des mährischen Grosgrundbesitzes 1879 bis 1918. Zur Problematik des Ausgleiches in Mähren und Böhmen*. In: Seibt, Ferdinand (ed.): *Die Chance der Verständigung. Absichten und Ansätze zu übernationaler Zusammenarbeit in den böhmischen Ländern 1848–1918*. München 1987, s. 187–244.

69 *Paměti a listář Dra Aloise Pražáka. II*. Ed. František Kameníček. Praha 1927, dokument č. 7, Mezník Pražákovi 16. 5. 1863, s. 12–13.

To, že bude těžké prosadit jednotný odchod všech českých poslanců z Vídně, se ukázalo už v dubnu 1863 při poradách říšských poslanců v Praze. Zde se totiž nakonec usneslo, že se do Vídně bez výjimky vrátí všichni! Nepochybně šlo o Riegrovu porážku. Bylo tak zapotřebí hledat „nejvhodnější východisko“ z dosavadního chování, tzn. jak veřejnosti vysvětlit předchozí odepření účasti Českého klubu na březnových doplňovacích volbách do říšské rady a jak provést obrat v psaní českého tisku, „damit die offene Inkonzsequenz weniger grell hervortrete und den Koryphäen der czechischen Politik in der öffentlichen Meinung weniger schade“.⁷⁰ Česká politika však byla pomyslnou houpačkou. Již v červnu 1863 se o opuštění říšské rady v Praze znovu jednalo. Nejprve o věci jednal zemský poslanecký klub, kde hlasování dopadlo 20 proti obeslání a 10 pro obeslání. Výsledek však nebyl pro říšské poslance závazný, navíc nebyl příliš reprezentativní, neboť klub byl svolán jen z řad poslanců bydlících v Praze, a to ještě velmi ledabyly, resp. podvodně, tj. jen ti z pražských poslanců, kteří „náhodou se s Zeleným sešli, a ti kteří se to náhodou dověděli, byli všeci contra obeslání, a kteří se nedověděli nic, jsou náhodou všeci pro obeslání“. Rozhodující však byla až schůzka v Riegrově bytě 4. června 1863, kam Rieger sezval všechny říšské poslance české národnosti z Čech a Moravy. Dostavilo se jich ovšem pouze 14. Hlasování dopadlo poměrně těsně – osm poslanců se vyslovilo proti obeslání poslanecké sněmovny (Milner, Prachenský, Rieger, Staněk, Tomek, Zátka, Zelený, Zikmund) a šest pro obeslání (Brauner, Dvořák, Grünwald, Havelka, Helcelet a Žák). Hlasy písemně omluvených Jirsíka a Kostelníka, kteří hlasovali pro obeslání, nebyly započítány, což se ale obvykle nedělo. Š. Dvořák vypočítával, že ve skutečnosti by ze všech poslanců, i těch na schůzce chybějících, bylo proti obeslání pouze 10 (navíc tedy ještě Klaudy a Macháček), kdežto pro obeslání 11 (z nepřítomných navíc Řezáč a Moravané Pražák, Bílý a Kostelník). Je nepochybné, že Rieger a spol. použili všechny možné machinace a manipulace, aby odchod z Vídně prosadili. Státní úředník (horní hejtmán) Dvořák, který byl pro obeslání, se snažil podobné rozhodnutí zvrátit tím, že důtklivě apeloval na moravského poslance Pražáka, aby zasáhl: „Chopte se věci bez ohledu a staňte se vysvoboditelem od terorismu a ideologie.“⁷¹ Jak Pražák na situaci reagoval, nevíme. Pravděpodobně ale došlo ještě k další schůzce, na níž bylo zastoupeno více Moravanů než v Praze 4. června, kde byl přítomen jen Helcelet. Na této poradě totiž podle A. Srba došlo ke konfliktu s Moravany,

70 HHStA, IB–BM, kart. 244, čj. 3453 s. 170/1863, policejní ředitel Ullmann ministru policie 18. 4. 1863. O poměrech v českém klubu byl velmi dobře informován list Ost-Deutsche Post, který již koncem března jízlivě předvídal výsledek rokování o opuštění říšské rady a poznamenal, že pro neobeslání bude „nur die Familie Rieger und einige Herren“. Ost-Deutsche Post, 31. 3. 1863, s. 3.

71 *Paměti a listář Dra Aloise Pražáka. II*, dokument č. 8, Š. Dvořák Pražákovi 7. 6. 1863, s. 15–16. Srov. TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby. II*, s. 68.

kteří, jak víme, byli proti bojkotování parlamentu. Čeští poslanci je proto z dalšího jednání *vykázali*, neboť prý běží o rozhodnutí ve věci chování jen poslanců z království a nikoliv z markrabství! Teprve tímto krokem v Českém klubu na radě říšské nabyli vrchu stoupenci jejího bojkotu.⁷² Český klub tímto okamžikem samozřejmě zanikl, resp. rozpadl se.⁷³

I přes tento výsledek se odchod z říšské rady nakonec ukázal pro mnohé problémem. Státní úředníci Dvořák, Grünwald, Havelka, Tomek a advokát Žák odmítli dávno připravené kolektivní ohrazení podepsat a složili své mandáty bez politického vysvětlení. Rieger se jen kvůli podpisům pod toto ohrazení, kterým se měl odchod publikovat a odůvodnit, musel v Praze zdržet několik dní; výsledek byl dosti hubený – pouhých 11 podpisů: „*Musím to shánět osobně. Mám s tím kříž – okolký – strachy – překážky – jen aby měli příčinu nepodepsati. Tatík Tomek redigoval to sebou, byl docela pro to, teď najednou nechce podepsat. Brauner též tak, ten vůbec schází silně. Oba chtějí složit mandát. Grünwald a Havelka složili již mandát. Řezáč je dosud na rozpacích, co dělat, Dvořák též. Snad že také složí mandát. Takže nás bude na ohrazení málo.*“ Podpisy Rieger sháněl po Praze přinejmenším čtyři dny, nakonec „*i Řezáč podepsal po dlouhém rozpakování se ano... a snad že bude nyní ostřejší pronásledování nás*“. Poté Rieger ohrazení poslal Pražákovi, aby opatřil podpisy moravských poslanců.⁷⁴ Moravané tak ovšem neučinili a v říšské radě zůstali až do podzimu 1864, kdy mandáty nepřiliš statečně složili sami (poslanci Bílý, J. Helcelet, Kostelník a Pražák). Biskup Jirsík se vzdal mandátu již 8. října 1863.⁷⁵

Ve sněmovně od konce roku 1863 zůstali již jen *zrádci* Čupr a Krása a dále provládní poslanci české či nejasně vyprofilované národnosti zvolení v doplňovacích volbách Ligor Sadil (zvolen roku 1864 místo rezignujícího Zikmunda) a Franz/František Wokaun (zvolen v červnu 1863 po I. Hauschildovi, rezignujícím již roku 1862). Prohlášení českých poslanců datované 17. červnem 1863 ve sněmovně vyvolalo nevoli a na návrh předsedy sněmovny Leopolda Hasnera, pražského Němce, byla českým poslancům udělena důtka kvůli urážce sněmovny.⁷⁶ Po čase jim kvůli ab-

72 SRB, A.: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, I, s. 41. I tak zůstalo několik poslanců, kteří se s tímto usnesením nesrovnávali a chtěli jít znovu do Vídně, byť třeba jen „*prozatím na zkoušku*“. ANM, F. L. Rieger, kart. 55, Josef Slavík Riegrovi 2. 6. 1863.

73 Tento názor zastává i URBAN, O.: *Česká společnost*, s. 173.

74 ANM, F. L. Rieger, kart. 4, Rieger manželce 18. a 21. 6. 1863; Tomek, W. W.: *Paměti z mého života*, II, s. 67. Text ohrazení in: SRB, A.: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, I, s. 41–47. Ohrazení z Čechů podepsali: Brauner, Klaudy, Macháček, Milner, Prachenský, Rieger, Řezáč, Staněk, Zátka, Zelený, Zikmund.

75 Tamtéž, s. 48; *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta*. Ed. Jan Kabelík. Brno 1910, dokument č. 254, Pražák Helceletovi 12. 10. 1863, s. 480. K lavírovacímu postoji moravských poslanců TOBOLKA, Z. V.: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, II, s. 70–71.

76 SPAH, protokol 25. 6. 1863, s. 20.

senci byly mandáty zrušeny.⁷⁷ Čeští poslanci zvolení v doplňovacích volbách do říšské rady v letech 1863 až 1873 své mandáty nepřijímali, někteří s tím, že se přihlásili i k uvedenému ohrazení ze 17. června 1863.⁷⁸ Čas od času byla sice otázka obeslání říšské rady znovu nastolena, ale ke změně mínění většiny českých poslanců říšské rady již nedošlo.⁷⁹

Závěr

Uvedená studie se snaží přiblížit okolnosti vzniku a krátkého vývoje organizovaného zastoupení českých poslanců na říšské radě v letech 1861 až 1863, kterému dosud historiografie nevěnovala větší pozornost. Studie toto téma současně zasazuje do kontextu obecného vývoje středoevropského parlamentarismu v rané liberální éře šedesátých let 19. století. Česká politická reprezentace tehdy sice odmítala centralizační tendence, ale po určitém váhání ohledně následování uherské taktiky parlamentního bojkotu nakonec na jaře 1861 ústřední parlament Rakouského císařství přece jen obeslala. Odhlédneme-li od dominujícího tématu státoprávního boje – a tedy volby mezi liberální modernizací výrazněji centralizované monarchie ve spolupráci s liberálními Němci oproti budování vlastního autonomního celku/státu v rámci federalizované monarchie ve spolupráci s konzervativci a klerikály – tak lze za mimořádně zajímavou označit ambici českých vůdců (vedle Riegra ještě především Klaudyho a Braunera) utvořit na půdě poslanecké sněmovny silné, byť menšinové autonomistické uskupení složené ze zástupců různých korunních zemí a národností. Tato ambice nebyla nová a korespondovala s tradicí Slovanského klubu na říšském sněmu v letech 1848/1849. Neúspěch tohoto organizačního úsilí měl počátkem šedesátých let jistě řadu příčin, ale oproti roku 1848 zjevně nejsilněji působilo početní podprezentování poslanců neněmeckých národností v důsledku podprezentování poslanců volebního práva a účelového zneužívání deformované volební geometrie. Čeští liberálové tak – ve srovnání s rokem s lety 1848/1849 – nepředstavovali v šedesátých letech přiměřenou protiváhu k centralistům z německého liberálního spek-

77 SPAH, protokol 14. 7. 1863, s. 92.

78 *Korrespondence a zápisky Jana Helceleta*, dokument č. 254, Pražák Helceletovi 12. 10. 1863, s. 480.

79 Rokovalo se o tom např. na schůzce českých poslanců 29. října 1864. Přítomni byli Palacký, Purkyně, Podlipský, Macháček, Krejčí, Tonner, Tomek, J. Frič, Švestka, J. Jeřábek, Zeithammer, E. Grégr a Řezáč. Všichni až na Švestku byli proti obeslání říšské rady. I Švestka se nakonec – po „*velmi dvojsmyslných poznámkách*“ – rozhodl nenásledovat Krásu, Čupra a Pankraze. Uvedení F. Pankraze je pochopitelně nesmysl, neboť se jednalo o německého poslance, byť s českými kořeny. HHStA, IB-BM, kart. 304, čj. 11379 sub 869/1864, pražský policejní ředitel policejnímu ministru 2. 11. 1864.

tra a současně tak postrádali svoji někdejší atraktivitu pro *gravitaci* autonomistických či federalistických poslanců dalších národností k českému jádru.

Vedle tohoto faktoru svoji roli hrálo i silné roztržštění poslanecké sněmovny. Ta byla nyní volena nepřímo zemskými sněmy, jejichž předchozí jednání bylo časově velmi omezenou periodou a neumožnilo tak dostatečně zformovat silnou a disciplinovanou delegaci národních poslanců do ústředního parlamentu ve Vídni. Podobně pochopitelně působila i celková slabost české Národní strany, která během několika málo vyměřených týdnů nedokázala efektivně zorganizovat předvolební kampaň do zemského sněmu a vybrat národnostně a politicky spolehlivé kandidáty. Tak se stalo, že zdaleka ne všichni zvolení, resp. do Vídně vyslaní čeští poslanci byli nutně stoupenci státoprávního programu. Někteří z nich otevřeně preferovali spolupráci s německými liberály, případně s vládou. Mediální podnikatel a poslanec Alois Krása byl dokonce v otevřeném konfliktu s F. L. Riegrem (konkurence *Národních listů* Krásovu *Času*). Tyto faktory samozřejmě dopadaly podobným negativním způsobem i na všechny další poslanecké delegace v poslanecké sněmovně říšské rady.

Český poslanecký klub po odchodu autonomistů jiných národností představoval početně nevelké (kolem 20 osob) a politicky slabé sněmovní těleso, jehož aktivita byla navíc sužována velkými absencemi vlastních členů. Příčinou absencí mohly být jak politické důvody (odpor k centralizaci), tak důvody sociálně-ekonomické, které i do budoucna budou českou poslaneckou delegaci ve Vídni silně limitovat.⁸⁰ Počet členů říšského klubu se postupně snižoval i vlivem výsledků doplňovacích voleb do zemského sněmu, kdy se vládě dařilo nacházet mezi zemskými poslanci zvolenými původně za české obvody provládni kandidáty do říšské rady (Sadil, Wokaun). Nevelký počet členů Českého klubu jeho členy zřejmě nenutil k potřebě vytvářet klubovou organizaci či strukturu: alespoň není doložena volba vedení klubu ani přijetí nějakých vnitřních pravidel, což kontrastuje s budováním klubu zemských poslanců na českém sněmu v téže době. Existoval tak velký prostor pro rozvinutí personálních vazeb a současně autokratických praktik výrazných a při jednání klubu (v Praze či Vídni) přítomných poslanců. Mezi nimi jednoznačně dominoval F. L. Rieger. Zdaleka ne všichni čeští poslanci se ovšem těmto poměrům podřizovali, což rozklíčovalo klubovní disciplínu. Závažné deficity disciplíny pak vcelku dobře dokumentuje nastíněné opakované jednání o přechodu k bojkotu říšské rady, kdy klub byl v této otázce nejen nejednotný, ale mnozí poslanci se ke klíčovým schůzím navíc nedostavovali, preferovali osobní zájmy (obavy poslanců-úředníků ze šikany) před politickými/národními a z velké části nedokázali být kvůli domnělým dopadům ani solidární. Demonstrativní

80 VELEK, Luboš: *Grenzen für die Entwicklung des Parlamentarismus bei den kleinen Völkern: Die Tschechen im Reichsrat in Wien 1879–1914*. Czasopismo prawno-historyczne 61, 2009, č. 2, s. 177–188.

gesto odchodu se státoprávním ohrazením tak bylo separátním postupem řady oportunistů mezi českými poslanci vážně zeslabeno. Pro vývoj českých poslaneckých klubů v blízké i vzdálenější budoucnosti šlo o jasné memento.

Der Klub der tschechischen Abgeordneten im Reichsrat in den Jahren 1861–1863

Die Studie zeigt, dass der Tschechische Abgeordnetenklub im Reichstag in den Jahren 1861 bis 1863 einen wichtigen, allerdings nicht den wichtigsten organisatorischen Sammelpunkt der tschechischen Nationalpartei bildete; damit verbunden war das sogenannte Kuratorium der Vertrauensmänner, das vom Abgeordnetenklub im böhmischen Landtag gewählt wurde. Die organisatorische Entwicklung der Nationalpartei in den 1860er und 1870er Jahren wurde jedoch wesentlich durch die Taktik des sogenannten passiven Widerstands (parlamentarische Abstinenz) beeinflusst, als die tschechischen Abgeordneten von 1863 bis 1879 den Reichsrat und gleichzeitig in kürzeren Abständen den böhmischen Landtag boykottierten. Dieser Boykott beförderte jedoch paradoxerweise die Entwicklung der Organisationsstrukturen der Partei, da diese gezwungen war, in Verbindung mit zahlreichen Ersatzwahlen für gestrichene Mandate einen nahezu permanenten Wahlkampf zu führen, was zum Aufbau und zur Stärkung der Beziehungen zwischen der Parteiführung und den regionalen politischen Eliten beitrug. Eine ähnliche Entwicklung voller Anomalien zeichnete im allgemeinen Kontext der Entwicklung die Honoratiorenparteien in den 1860er Jahren aus. Der Klub der tschechischen Abgeordneten im Reichstag selbst verkörperte offenbar ein relativ lockeres Gremium ohne schriftliche Satzung oder festgelegte „Klubgewohnheiten“, und es gab offenbar auch kein gewähltes Präsidium. Dies entsprach der geringen Zahl seiner Mitglieder und gleichzeitig dem Respekt vor der bereits anerkannten Autorität von F. L. Rieger, der den informellen Kopf des Klubs verkörperte.

Zu den oben genannten Bedingungen gesellte sich jedoch die häufige und langfristige Abwesenheit einer beträchtlichen Anzahl von Klubmitgliedern, was die periphere Stellung der Abgeordneten, insbesondere aus Böhmen, und ihre problematische wirtschaftliche Absicherung widerspiegelte. Die fehlende Klubdisziplin verstärkte die autoritäre und direktive Entscheidungsfindung der Klubführung, was durch die Förderung des Antrags auf Austritt aus dem Reichsrat gut illustriert wird. Das ursprüngliche Ziel von F. L. Rieger, in Wien keinen ethnisch tschechischen Parlamentsklub, sondern einen „Klub der Dezentralisten“ zu organisieren, der sich aus Anhängern der Föderalisierung/Autonomisierung der Monarchie aus den verschiedenen Kronländern zusammensetzte, ist jedoch keineswegs uninteressant. Dieses Ziel blieb jedoch trotz anfänglicher Bemühungen unerfüllt, und die Bildung eines Klubs tschechischer Abgeordneter aus Böhmen und Mähren war das Ergebnis dieses Misserfolgs.